

DAVLAT MOLIVAVIY NAZORATI TIZIMIDA SOLIQ NAZORATINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

Abduraxmonov Zohid Akbar o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasi magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17984721>

Annotatsiya. Mazkur maqolada davlat moliyaviy nazorati tizimida soliq nazoratining o'rni va ahamiyati ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilinadi. O'zbekiston Respublikasida soliq nazoratini amalga oshirish mexanizmlarining hozirgi holati, mavjud muammolari va ularning fiskal barqarorlikka ta'siri yoritilgan. Shuningdek, soliq ma'murchiligini takomillashtirishda raqamli texnologiyalarni joriy etish, riskga asoslangan nazorat tizimlarini rivojlantirish hamda institutsional islohotlarni chuqurlashtirish zarurati asoslab berilgan.

Xalqaro tajribani o'rganish asosida davlat moliyaviy nazoratining samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: davlat moliyaviy nazorati, soliq nazorati, soliq ma'murchiligi, fiskal barqarorlik, byudjet daromadlari, raqamli soliq tizimi, riskga asoslangan nazorat, soya iqtisodiyoti, soliq intizomi, moliyaviy nazorat, fiskal siyosat, nazorat samaradorligi, audit, shaffoflik, institutsional islohotlar, elektron hisobot, soliq yuklamasi, soliq xavflari, monitoring, byudjet intizomi, ma'lumotlar integratsiyasi, compliance, fiskal xavfsizlik, nazorat mexanizmlari, soliq qonunchiligi.

ISSUES OF IMPROVING TAX CONTROL IN THE SYSTEM OF STATE FINANCIAL CONTROL

Abstract. This article analyzes the role and importance of tax control in the system of state financial control from a scientific, theoretical and practical perspective. The current state of tax control mechanisms in the Republic of Uzbekistan, existing problems and their impact on fiscal stability are highlighted. Also, the need to introduce digital technologies, develop risk-based control systems and deepen institutional reforms in improving tax administration is substantiated. Based on the study of international experience, scientific and practical proposals and recommendations aimed at increasing the effectiveness of state financial control have been developed.

Keywords: state financial control, tax control, tax administration, fiscal stability, budget revenues, digital tax system, risk-based control, shadow economy, tax discipline, financial control, fiscal policy, control efficiency, audit, transparency, institutional reforms, electronic reporting, tax burden, tax risks, monitoring, budget discipline, data integration, compliance, fiscal security, control mechanisms, tax legislation.

Kirish

Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida davlat moliyaviy resurslarini samarali boshqarish va ularning maqsadli sarflanishini ta'minlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu jarayonda davlat moliyaviy nazorati tizimi muhim institutsional mexanizm sifatida namoyon bo'lib, u byudjet daromadlari va xarajatlari ustidan qat'iy nazorat o'rnatishga xizmat qiladi.

Davlat moliyaviy nazoratining ajralmas tarkibiy qismi bo'lgan soliq nazorati esa fiskal barqarorlikni ta'minlash, soliq intizomini mustahkamlash va iqtisodiy munosabatlarda qonun ustuvorligini qaror toptirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Globallashuv jarayonlari, raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi hamda biznes faoliyatining murakkablashuvi soliq munosabatlarida yangi chaqiriqlarni yuzaga keltirmoqda.

An'anaviy nazorat usullari ko'plab holatlarda o'z samaradorligini yo'qotib, soliq to'lovchilarning xatti-harakatlarini to'liq qamrab olish imkonini bermayapti. Natijada, soya iqtisodiyotining saqlanib qolishi, soliq to'lovlaridan bo'yin tovlanish holatlarining uchrashi hamda byudjet daromadlarining yetarli darajada shakllanmasligi kabi muammolar yuzaga kelmoqda.

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda soliq tizimini isloh qilish, soliq yukini optimallashtirish va tadbirkorlik muhitini yaxshilashga qaratilgan keng ko'lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Biroq ushbu islohotlarning barqaror natijalarga erishishi ko'p jihatdan soliq nazoratining samaradorligi, uning zamonaviy boshqaruv va raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilishiga bog'liqdir. Shu bois, davlat moliyaviy nazorati tizimida soliq nazoratini takomillashtirish masalalarini ilmiy jihatdan o'rganish, mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo'yicha asosli takliflar ishlab chiqish bugungi kunda dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar sharhi

Davlat moliyaviy nazorati va uning tarkibiy qismi bo'lgan soliq nazoratini takomillashtirish masalalari iqtisodiy fanlarda uzoq yillardan buyon dolzarb tadqiqot yo'nalishlaridan biri sifatida qaralib kelinmoqda. Ilmiy adabiyotlarda ushbu mavzu asosan fiskal siyosat samaradorligi, byudjet barqarorligi, soliq ma'murchiligi sifati hamda davlat va soliq to'lovchilar o'rtasidagi institutsional munosabatlar nuqtayi nazaridan yoritilgan.

Klassik iqtisodiy nazariya vakillari fiskal nazorat masalasiga davlatning iqtisodiyotdagi roli orqali yondashganlar. J. M. Keynes va R. Musgrave asarlarida soliq tizimi davlat moliyaviy siyosatining asosiy instrumenti sifatida baholanib, soliq nazoratining kuchsizligi fiskal nomutanosiblik va byudjet tanqisligiga olib kelishi ta'kidlangan. Ayniqsa, Musgrave tomonidan ishlab chiqilgan "davlat moliyasining uch funksiyasi" konsepsiyasida soliq nazorati qayta taqsimlash va barqarorlashtirish funksiyalarining samarali ishlashini ta'minlovchi muhim omil sifatida ko'rsatib o'tiladi.

Zamonaviy xorijiy tadqiqotlarda soliq nazorati masalalari ko'proq institutsional va texnologik yondashuvlar asosida o'rganilmoqda. Masalan, T. Besley va T. Persson ilmiy ishlarida soliq ma'murchiligining sifati davlat institutlarining rivojlanish darajasi bilan bevosita bog'liqligi asoslab berilgan. Ularning fikricha, samarali soliq nazorati nafaqat byudjet daromadlarini oshiradi, balki soliq to'lovchilarda davlatga nisbatan ishonchni kuchaytiradi. OECD va IMF ekspertlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda esa riskga asoslangan soliq nazorati modeli soliq tekshiruvlarining aniqligi va samaradorligini oshiruvchi zamonaviy mexanizm sifatida e'tirof etiladi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida soliq nazoratining transformatsiyasi masalalari alohida ilmiy yo'nalish sifatida shakllangan. Xorijiy olimlar — P. Keen, M. Keen va J. Slemrod tadqiqotlarida elektron hisob-fakturalar, real vaqt rejimidagi ma'lumotlar almashinuvi va big data texnologiyalaridan foydalanish soliqlardan bo'yin tovlanish holatlarini keskin kamaytirishi

ta'kidlanadi. Ushbu yondashuvlar soliq nazoratini repressiv vosita sifatida emas, balki profilaktik va tahliliy mexanizm sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Milliy ilmiy adabiyotlarda ham soliq nazoratini takomillashtirish masalalari keng yoritilgan. O'zbekistonlik iqtisodchi olimlar A. Vahobov, Sh. Alimov, S. Otaxonova va boshqalar o'z tadqiqotlarida soliq ma'murchiligini soddalashtirish, soliq organlari faoliyatida raqamli platformalarni joriy etish hamda nazorat jarayonlarida shaffoflikni oshirish zarurligini asoslab berganlar. Ularning ishlarida soliq nazoratining haddan tashqari ma'muriy yuk yaratmasligi, balki tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlovchi omil sifatida namoyon bo'lishi muhimligi qayd etiladi.

Shu bilan birga, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, soliq nazoratini takomillashtirish masalasida nazariy yondashuvlar yetarli darajada ishlab chiqilgan bo'lsa-da, ularni milliy iqtisodiyot sharoitlariga moslashtirish, amaliy mexanizmlarni joriy etish va ularning samaradorligini baholash borasida hali ham muayyan bo'shliqlar mavjud. Aynan shu jihat mazkur tadqiqotning ilmiy dolzarbligini belgilab beradi va davlat moliyaviy nazorati tizimida soliq nazoratini rivojlantirish bo'yicha yangi ilmiy-amaliy yondashuvlarni ishlab chiqish zaruratini yuzaga keltiradi.

Metodologiya

Mazkur tadqiqotda davlat moliyaviy nazorati tizimida soliq nazoratini takomillashtirish masalalarini o'rganishda kompleks va tizimli metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot metodologiyasi soliq nazoratining nazariy asoslarini chuqur tahlil qilish, uning amaldagi holatini baholash hamda mavjud muammolarni aniqlash orqali ilmiy-amaliy xulosalar chiqarishga yo'naltirildi. Ushbu yondashuv soliq nazoratini faqat nazorat funksiyasi sifatida emas, balki fiskal barqarorlikni ta'minlovchi muhim boshqaruv instrumenti sifatida ko'rib chiqish imkonini berdi.

Tadqiqot jarayonida umumilmiy va maxsus iqtisodiy tadqiqot usullaridan keng foydalanildi. Xususan, tahlil va sintez usullari yordamida soliq nazoratining tarkibiy elementlari, ularning o'zaro bog'liqligi va davlat moliyaviy nazoratidagi o'rni aniqlashtirildi. Induksiya va deduksiya usullari orqali alohida fakt va ko'rsatkichlardan umumiy xulosalar chiqarildi hamda nazariy qarashlar amaliy holatlar bilan taqqoslab baholandi.

Solishtirma tahlil usuli xalqaro va milliy soliq nazorati tizimlarini o'rganishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qildi. Ushbu usul orqali rivojlangan davlatlar tajribasida qo'llanilayotgan riskga asoslangan nazorat modellari, raqamli soliq ma'murchiligi va elektron monitoring mexanizmlarining samaradorligi tahlil qilindi hamda ularning O'zbekiston sharoitida joriy etish imkoniyatlari baholandi. Shu bilan birga, institutsional tahlil usuli yordamida soliq organlarining tashkiliy tuzilmasi, vakolatlari va javobgarlik mexanizmlarining samaradorligi o'rganildi.

Empirik tahlil jarayonida rasmiy statistik ma'lumotlar, normativ-huquqiy hujjatlar hamda davlat soliq organlari faoliyatiga oid ochiq axborotlardan foydalanildi. Dinamik va strukturaviy tahlil usullari soliq tushumlarining o'zgarish tendensiyalarini, soliq nazorati natijadorligining vaqt bo'yicha rivojlanishini aniqlash imkonini berdi. Shu bilan birga, mantiqiy-modellashtirish yondashuvi asosida soliq nazoratini takomillashtirishga qaratilgan konseptual model shakllantirildi.

Umuman olganda, tanlangan metodologiya davlat moliyaviy nazorati tizimida soliq nazoratining hozirgi holatini har tomonlama baholash, mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo'yicha asoslangan ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishga xizmat qildi.

Tahlil va natijalar

Soliq nazorati davlat moliyaviy nazoratining ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, uning samaradorligi davlat byudjetining to'liq va o'z vaqtida shakllanishi, iqtisodiy barqarorlikning ta'minlanishi, shuningdek, soliq tizimining adolatli va shaffof ishlashiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Tadqiqot jarayonida soliq nazoratining O'zbekiston Respublikasidagi amaldagi holati tahlil qilindi, soliq ma'murchiligidagi asosiy muammolar va ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy-amaliy xulosalar ishlab chiqildi.

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli soliq islohotlari soliq tizimini liberallashtirish, tadbirkorlik muhitini yaxshilash hamda davlat byudjeti daromadlarining barqarorligini ta'minlashga qaratilgan muhim qadamlar sifatida baholanadi.

Ushbu jarayonda soliq nazoratini modernizatsiya qilish masalasi alohida e'tibor markazida bo'lib, u soliq ma'murchiligi samaradorligini oshirish va soliq intizomini mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Shunga qaramay, amaliy tahlillar shuni ko'rsatadiki, bugungi kunda soliq nazorati tizimida hal etilishi lozim bo'lgan bir qator muammolar saqlanib qolmoqda.

Avvalo, soliq to'lovchilar sonining ko'pligi va ularning faoliyat turlarining xilma-xilligi soliq organlari oldiga murakkab vazifalarni qo'yimoqda. Soliq qonunchiligidagi ayrim normalarning noaniq talqin qilinishi, normativ-huquqiy hujjatlarning tez-tez yangilanib borilishi ham soliq to'lovchilar uchun tushunarsiz vaziyatlarni keltirib chiqarib, nazorat jarayonlarini murakkablashtirmoqda. Natijada, soliq tekshiruvlarining samaradorligi pasayib, ularning shaffofligi yetarli darajada ta'minlanmayotgani kuzatiladi. Bu holat soliq to'lovchilar orasida ishonchsizlikni kuchaytirib, soliq tizimiga nisbatan salbiy munosabatlarning shakllanishiga sabab bo'lishi mumkin.

Soliq nazoratini takomillashtirish yo'lida raqamli texnologiyalarning joriy etilishi muhim imkoniyatlar yaratmoqda. Elektron soliq hisob-fakturalari, avtomatlashtirilgan axborot tizimlari va onlayn xizmatlarning kengaytirilishi soliq ma'murchiligini soddalashtirish, inson omilini kamaytirish hamda nazorat jarayonlarini tezlashtirishga xizmat qilmoqda. Biroq ushbu raqamli yechimlarni iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida to'liq va samarali joriy etish jarayoni hali yakuniga yetmagan. Nazorat tizimining barcha bo'g'inlari o'rtasida ma'lumotlar almashinuvi va integratsiya yetarli darajada yo'lga qo'yilmagani ayrim hollarda raqamli nazoratning kutilgan natijalarni bermasligiga olib kelmoqda.

Alohida ta'kidlash joizki, soliq to'lovchilarning salmoqli qismini tashkil etuvchi kichik va o'rta biznes subyektlari uchun soliq yuklamalarini optimallashtirish masalasi hanuz dolzarb bo'lib qolmoqda. Nazorat mexanizmlarining haddan tashqari murakkabligi ushbu toifadagi tadbirkorlar faoliyatiga ma'muriy bosimni kuchaytirishi mumkin. Shu bois, soliq nazoratida repressiv yondashuvdan ko'ra, profilaktik va maslahatga asoslangan mexanizmlarni rivojlantirish, shaffoflikni oshirish hamda soliq to'lovchilar bilan o'zaro ishonchni mustahkamlash bugungi kunning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Umuman olganda, soliq nazoratining hozirgi holati uning modernizatsiya jarayonida ekanini ko'rsatadi.

Mavjud muammolarni bartaraf etish, raqamli texnologiyalarni chuqur joriy etish va soliq qonunchiligini izchil takomillashtirish orqali davlat moliyaviy nazorati tizimida soliq nazoratining samaradorligini sezilarli darajada oshirish mumkin.

O'tkazilgan tahlillar va aniqlangan muammolar shuni ko'rsatadiki, soliq nazoratining samaradorligini oshirish zamonaviy yondashuvlar va institutsional islohotlarni talab etadi.

Bugungi kunda soliq nazoratini takomillashtirish faqat nazorat choralarini kuchaytirish bilan cheklanmasdan, balki soliq ma'murchiligini qulay, shaffof va raqamlashtirilgan tizimga aylantirishni taqozo etadi. Shu nuqtayi nazardan, soliq nazoratini rivojlantirish bo'yicha bir qator ustuvor yo'nalishlar ajratib ko'rsatildi.

Avvalo, raqamli texnologiyalarni soliq nazoratiga keng joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Elektron soliq hisob-fakturalari, avtomatlashtirilgan axborot tizimlari hamda real vaqt rejimida ishlovchi monitoring platformalari soliq to'lovchilarning moliyaviy faoliyatini tezkor va aniq kuzatish imkonini beradi. Bunday yondashuv inson omilini kamaytirib, soliq ma'murchiligidagi subyektiv qarorlar sonini qisqartiradi hamda nazorat jarayonlarining samaradorligini oshiradi. Shu bilan birga, raqamli tizimlar soliq to'lovchilar uchun hisobot topshirish jarayonlarini soddalashtirib, ma'muriy yukni kamaytirishga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, riskga asoslangan soliq nazoratini joriy etish soliq tekshiruvlarining sifatini tubdan yaxshilashi mumkin. Ushbu modelda soliq organlarining e'tibori soliq qonunchiligini buzish ehtimoli yuqori bo'lgan subyektlarga qaratiladi, natijada ommaviy va samarasiz tekshiruvlar qisqaradi. Bu esa soliq organlarining vaqt va moliyaviy resurslarini tejash bilan birga, soya iqtisodiyotining ulushini kamaytirishga xizmat qiladi. Risklarni oldindan aniqlashga asoslangan nazorat tizimi profilaktik xususiyat kasb etib, soliq huquqbuzarliklarining oldini olish imkonini ham yaratadi.

Uchinchidan, soliq qonunchiligini soddalashtirish va uning barqarorligini ta'minlash soliq nazoratining muhim shartlaridan biridir. Soliq normalarining aniq, tushunarli va izchil bo'lishi soliq to'lovchilarning o'z majburiyatlarini to'g'ri anglashiga yordam beradi. Qonun hujjatlaridagi ziddiyatlar va noaniqliklarni bartaraf etish esa soliq organlari faoliyatida ham huquqiy aniqlikni ta'minlab, nizoli holatlarning kamayishiga olib keladi.

Nihoyat, soliq nazoratida shaffoflik va o'zaro ishonchni mustahkamlash masalasi alohida ahamiyatga ega. Ochiq axborot portallarini rivojlantirish, elektron soliq xizmatlarini kengaytirish va soliq organlari faoliyati to'g'risida muntazam axborot berib borish soliq to'lovchilarning xabardorligini oshiradi. Bu esa soliq tizimini yopiq va jazolovchi mexanizm sifatida emas, balki hamkorlikka asoslangan boshqaruv instituti sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, soliq nazoratini takomillashtirish orqali nafaqat soliq to'lovchilar uchun qulayliklar yaratish, balki davlat byudjetining to'liq va o'z vaqtida to'lishini ta'minlash mumkin. Raqamli texnologiyalar va riskga asoslangan yondashuvlar soliq nazoratining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi va soliq ma'murchiligini soddalashtiradi. Shuningdek, soliq qonunchiligining soddalashtirilishi va tizimning shaffofligi soliq to'lovchilarni ishonchli va aniq yondashuvga jalb qiladi.

Soliq nazoratini takomillashtirish davlat moliyaviy nazoratining samaradorligini oshiradi, bu esa o'z navbatida iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga va byudjet daromadlarining oshishiga olib keladi.

Muhokama

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, davlat moliyaviy nazorati tizimida soliq nazoratini takomillashtirish masalasi faqat texnik yoki tashkiliy muammo emas, balki chuqur institutsional va ijtimoiy-iqtisodiy mazmunga ega bo'lgan murakkab jarayondir. Soliq nazoratining samaradorligi nafaqat qo'llanilayotgan nazorat usullari bilan, balki davlat va soliq to'lovchilar o'rtasidagi munosabatlar sifati, huquqiy muhit barqarorligi hamda boshqaruv madaniyati bilan ham chambarchas bog'liqdir.

Tahlillar davomida aniqlanganidek, O'zbekistonda soliq tizimini liberallashtirish va raqamlashtirish yo'lida muhim qadamlar tashlangan bo'lsa-da, ushbu islohotlarning real samarasi soliq nazoratining mazmunan yangilanishiga bog'liq bo'lib qolmoqda. Raqamli texnologiyalarni joriy etish soliq nazoratining tezkorligini va aniqligini oshirayotgan bo'lsa-da, ularning to'liq ishlashi uchun ma'lumotlar bazalarining integratsiyasi, xodimlarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish hamda texnik infratuzilmani takomillashtirish zarur. Aks holda, raqamlashtirish jarayoni faqat shakliy o'zgarishlar bilan cheklanib qolishi mumkin.

Riskga asoslangan soliq nazorati modelining joriy etilishi soliq tekshiruvlarining samaradorligini oshirishga xizmat qilsa-da, ushbu yondashuvni amaliyotga tatbiq etishda ehtiyotkorlik talab etiladi. Risklarni noto'g'ri baholash yoki ma'lumotlar sifati past bo'lishi ayrim halol soliq to'lovchilarning asossiz tekshiruvlarga tortilishiga olib kelishi mumkin. Shu bois risk tahlili mexanizmlarini doimiy takomillashtirish, ochiq va tushunarli mezonlar asosida amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Muhokama jarayonida shuni ham ta'kidlash joizki, soliq qonunchiligini soddalashtirish va uning barqarorligini ta'minlash soliq nazoratining muhim sharti hisoblanadi. Tez-tez o'zgarib turadigan va murakkab soliq normalari nafaqat soliq to'lovchilar, balki soliq organlari faoliyatida ham noaniqliklarni keltirib chiqaradi. Bu esa nazorat jarayonlarida nizolar sonining ortishiga sabab bo'lishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan, soliq siyosati va soliq nazorati o'rtasida uzviy muvofiqlikni ta'minlash zarur.

Davlat moliyaviy nazorati tizimida soliq nazoratining samaradorligini baholashda 2020–2024 yillar statistik ko'rsatkichlari muhim tahliliy asos bo'lib xizmat qiladi. Mazkur davr O'zbekiston soliq tizimi uchun tub islohotlar, raqamlashtirish jarayonlarining jadallashuvi hamda riskga asoslangan nazorat mexanizmlarining bosqichma-bosqich joriy etilishi bilan xarakterlanadi. Statistik raqamlar ushbu o'zgarishlarning real natijalarini yaqqol namoyon etadi.

2020 yilda davlat byudjeti daromadlari 132,9 trln so'mni tashkil etib, shundan 98,1 trln so'mi yoki 73,8 foizi soliq tushumlari hisobiga to'g'ri kelgan. Pandemiya sharoitiga qaramasdan, soliq nazoratining asosiy mexanizmlari saqlab qolingan. 2021 yilda byudjet daromadlari 164,8 trln so'mga yetdi, soliq tushumlari esa 121,4 trln so'mni tashkil qilib, ularning ulushi 73,7 foiz darajasida shakllandi. Ushbu barqarorlik soliq ma'murchiligi tizimining moslashuvchanligini ko'rsatadi.

2022 yilda soliq nazoratining raqamlashtirilishi sezilarli natijalar bera boshladi. Davlat byudjeti daromadlari 202,1 trln so'mga, soliq tushumlari esa 152,6 trln so'mga yetib, ularning ulushi 75,5 foizni tashkil etdi. Ayniqsa, qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha tushumlar 2020 yildagi 37,1 trln so'mdan 2022 yilda 58,9 trln so'mga oshdi. Bu elektron hisob-fakturalar va onlayn kassa tizimlarining to'liq ishlay boshlaganidan dalolat beradi.

2023 yilda soliq tushumlari 176,0 trln soʻmga yetib, davlat byudjeti daromadlarining qariyb 76 foizini taʼminladi. 2024 yil yakuniy dastlabki maʼlumotlariga koʻra esa byudjet daromadlari 258–260 trln soʻm atrofida shakllanib, soliq tushumlari 195 trln soʻmdan oshdi. Bu esa 2020 yilga nisbatan soliq tushumlarining qariyb 2 baravar oshganini koʻrsatadi.

Soliq nazoratining raqamlashtirilishi statistik jihatdan alohida eʼtiborga loyiq. 2020 yilda soliq hisobotlarining 88 foizi elektron shaklda topshirilgan boʻlsa, 2021 yilda bu koʻrsatkich 94 foizga, 2022 yilda 97 foizga, 2023–2024 yillarda esa 99 foizga yetdi. Natijada, hisobot topshirish intizomi mustahkamlanib, kechiktirilgan hisobotlar soni 2020 yilga nisbatan 2024 yilda qariyb 40 foizga qisqardi.

Soliq tekshiruvlari statistikasi ham muhim oʻzgarishlarni koʻrsatadi. 2020 yilda 32 mingdan ortiq soliq tekshiruvlari oʻtkazilgan boʻlsa, 2022 yilda ularning soni 18 mingga, 2024 yilda esa 12–13 ming atrofida boʻldi. Biroq tekshiruvlar sonining kamayishiga qaramay, aniqlangan qoʻshimcha soliq tushumlari 2020 yildagi 6,2 trln soʻmdan 2024 yilda 10,8 trln soʻmga yetdi. Bu riskga asoslangan soliq nazorati modelining amaliy samaradorligini tasdiqlaydi.

Shu bilan birga, statistik tahlil muammoli jihatlarni ham koʻrsatadi. 2024 yil holatiga koʻra, kichik va oʻrta biznes subyektlarining soliq qarzдорligi umumiy soliq qarzдорligining qariyb 43 foizini tashkil etmoqda. Hududlar kesimida esa soliq tushumlarining 36 foizi Toshkent shahri va Toshkent viloyatiga toʻgʻri kelib, ayrim hududlarda ushbu koʻrsatkich 3–5 foiz oraligʻida qolmoqda.

2020–2024 yillar statistik koʻrsatkichlari soliq nazoratini takomillashtirish boʻyicha amalga oshirilgan islohotlar ijobiy natija berayotganini yaqqol koʻrsatadi. Soliq tushumlarining barqaror oʻsishi, raqamli nazorat mexanizmlarining deyarli toʻliq joriy etilishi va tekshiruvlar samaradorligining oshishi davlat moliyaviy nazoratining mustahkamlanayotganidan dalolat beradi.

Shu bilan birga, mavjud raqamlar soliq nazoratini yanada chuqurlashtirish, ayniqsa kichik biznes va hududiy tafovutlar yoʻnalishida qoʻshimcha choralar zarurligini ham koʻrsatmoqda.

Umuman olganda, muhokama natijalari shuni koʻrsatadiki, soliq nazoratini takomillashtirish kompleks yondashuvni talab etadi. Texnologik yangilanishlar, huquqiy islohotlar va institutsional oʻzgarishlar oʻzaro uygʻunlashgan holda amalga oshirilgandagina davlat moliyaviy nazorati tizimida barqaror va samarali soliq nazorati tizimini shakllantirish mumkin boʻladi.

Xulosa

Oʻtkazilgan tadqiqot natijalari shuni koʻrsatadiki, davlat moliyaviy nazorati tizimida soliq nazorati muhim strategik ahamiyatga ega boʻlib, uning samaradorligi davlat byudjetining barqaror shakllanishi, fiskal intizomning mustahkamlanishi va iqtisodiy barqarorlikni taʼminlashda hal qiluvchi rol oʻynaydi. Zamonaviy iqtisodiy sharoitda soliq nazoratini faqat tekshiruvlar orqali amalga oshirish yetarli boʻlmay, uni tizimli, raqamlashtirilgan va profilaktik mexanizmlar asosida tashkil etish zarurati tobora ortib bormoqda.

Tadqiqot davomida Oʻzbekiston Respublikasida soliq nazoratining hozirgi holati tahlil qilinib, uning rivojlanishiga toʻsqinlik qilayotgan asosiy muammolar — soliq qonunchiligidagi noaniqliklar, nazorat jarayonlarining yetarli darajada shaffof emasligi, raqamli texnologiyalarning toʻliq integratsiya qilinmagani hamda kichik va oʻrta biznes uchun maʼmuriy yukning saqlanib

qolayotgani aniqlandi. Ushbu muammolar soliq nazoratining samaradorligini pasaytirib, soliq to'lovchilar bilan davlat o'rtasidagi ishonchga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun soliq nazoratini takomillashtirish bo'yicha raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, riskga asoslangan nazorat modelini rivojlantirish, soliq qonunchiligini soddalashtirish va uning barqarorligini ta'minlash, shuningdek, shaffoflik va ochiqlikni kuchaytirishga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi. Ushbu takliflarning izchil amalga oshirilishi soliq nazoratining sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarilishiga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, soliq nazoratini modernizatsiya qilish davlat moliyaviy nazoratining umumiy samaradorligini oshirib, byudjet daromadlarining barqaror o'sishini ta'minlash, soya iqtisodiyotini qisqartirish va sog'lom tadbirkorlik muhitini shakllantirish uchun muhim shart-sharoitlarni yaratadi. Shu bois soliq nazoratini takomillashtirish masalalari kelgusida ham ilmiy tadqiqotlar va amaliy islohotlarning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Musgrave, R.A. (1959). *The Theory of Public Finance*. New York: McGraw-Hill.
2. Keynes, J.M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London: Macmillan.
3. Slemrod, J. (2019). *Tax Compliance and Enforcement*. Journal of Economic Perspectives, 33(4), 181–206.
4. Besley, T., & Persson, T. (2014). *Why Do Developing Countries Tax So Little?* Journal of Economic Perspectives, 28(4), 99–120.
5. OECD (2021). *Tax Administration 2021: Comparative Information on OECD and Other Advanced and Emerging Economies*. Paris: OECD Publishing.
6. IMF (2020). *Revenue Administration: Tax Compliance and Enforcement*. Washington, DC: International Monetary Fund.
7. Keen, M., & Slemrod, J. (2017). *Optimal Tax Administration*. Journal of Public Economics, 152, 133–142.
8. Vahobov, A.V. (2018). *Davlat moliyasi va moliyaviy nazorat*. Toshkent: Iqtisodiyot.
9. Alimov, Sh.K. (2019). *Soliq tizimi va soliq ma'murchiligi*. Toshkent: Fan va texnologiya.
10. Otaxonova, S.R. (2020). *Soliq nazoratini takomillashtirishning institutsional asoslari*. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, 4, 45–52.
11. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. (2020). Toshkent.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF–60-son Farmoni. (2022). *Yangi O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi*.
13. O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi. (2023). *Soliq ma'murchiligi faoliyati to'g'risida yillik hisobot*. Toshkent.
14. Tanzi, V., & Zee, H. (2000). *Tax Policy for Emerging Markets*. IMF Working Paper.
15. Bird, R.M., & Zolt, E.M. (2008). *Technology and Taxation in Developing Countries*. National Tax Journal, 61(4), 791–821.
16. Alm, J. (2012). *Measuring, Explaining, and Controlling Tax Evasion*. International Tax and Public Finance, 19(1), 54–70.

17. World Bank (2020). *Digitalization and Tax Administration*. Washington, DC.
18. Rasulov, S. (2021). *O'zbekistonda soliq nazorati tizimini modernizatsiyalash*. Iqtisodiyot va moliya, 6, 23–30.